

Het zal sociologen wellicht niet verbazen. De opvatting van overheden tijdens het *ancien regime* of, in dit verband nauwkeuriger, het confessionele tijdvak, dat maatschappelijke homogeniteit noodzakelijk is, was niet slechts een gril van regenten, maar sloot ook aan bij een wijdverbreide houding in de samenleving. Zover zal de slinger nu niet teruggaan. Maar voor sociologen is het wel een mooie vraag hoe toenemende individualisering, de nadruk op de rechten van die ene persoon, tegelijk leidt tot een beweging die gebiedt die individuele vrijheid wel binnen enkele tamelijk scherp bepaalde kaders te beleven. Wat op het eerste gezicht een paradox lijkt, is misschien helemaal geen tegenstelling, maar een logische samenhang.

Maar daar staat gelukkig wel de zelfstandige kracht van het recht tegenover. Het is juist het Handvest van de EU dat bescherming biedt, zo laat Jan-Willem Sap zien. Sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon (2009) bestaat er zelfs een ‘plicht tot dialoog’ met geloofsgemeenschappen. En Teunis van Kooten laat zien dat bij wijze van tegenwicht tegen de maatschappelijke drang tot homogenisering politieke actoren als staten meer verplicht worden onpartijdig en neutraal te zijn – hetgeen uiteraard tegen oude politieke instincten ingaat – en pluralisme en verdraagzaamheid actief moeten waarborgen. Ook juridische redeneringen kunnen alle kanten opgaan, maar de marges blijven beperkt.

Jan Dirk Snel
(Amsterdam)

Schouten, Henk (2004/2015), *De vijf religies van de wereld. Hun oorsprong, bronnen, leer, leefregels, stromingen en verhalen*, (12e druk), Utrecht: Ten Have, pp. 160, ISBN 9789025904777, € 19,99.

Stijn Latré & Guido Vanheeswijck (red.) (2013), *Radicale secularisatie. Tien hedendaagse filosofen over religie en moderniteit*, Kapellen/Kampen: Pelckmans/Klement, pp. 216, ISBN 9789086871124, €22,50.

Eén op de drie Nederlanders heeft een boeddhabeeld in huis, maar 90% heeft er geen of nauwelijks idee van waar het voor staat. Of het beter gesteld is met de kennis van andere religies waarvan beelden, symbolen, fragmenten van teksten en rituelen tot het alledaagse repertoire behoren, lijkt mij een interessante vraag. En nog één stapje verder: wat weten de doorsnee gelovigen eigenlijk over hun eigen geloof, de geschiedenis, leerstellingen, stromingen en variaties? Weinig, dat is wat mij betreft de indruk die ook de recente versie van ‘God in Nederland’ achterlaat. ‘Spiritualiteit’ te over, maar iedereen is zijn eigen theoloog en de privatisering van het geloofsverhaal levert uiteindelijk toch een sterk geïndividualiseerd plaatje op, autonoom en postmodern ingekleurd. *Anything goes* in de

hedendaagse reli-stijl, en elke combinatie van geloof en bijgeloof, spiritualiteit en wereldbeschouwing kan een aanvaardbare persoonlijke identiteitscocktail opleveren.

In dat perspectief voorziet het boek van Henk Schouten (*De vijf religies van de wereld. Hun oorsprong, bronnen, de leer, leefregels, stromingen en verhalen*) ongetwijfeld in een behoefte, zeker voor wie nog wel in de verre bronnen van zijn eigen geloof geïnteresseerd is. De religies van de wereld komen allemaal steeds dichterbij en worden vrijmoedig gemixt. De gelovigen van velerlei soort en snit wonen inmiddels 'om de hoek', en de *heartlands* van alle grote religies vallen binnen de alledaagse vakantie-actieradius. Het boek biedt de belangstellende lezer in gemiddeld 20 bladzijden per besproken religie (hindoeïsme, boeddhisme, jodendom, christendom en islam) een handzame inleiding en levert zo wat de titel belooft. En daar is kennelijk ook vraag naar: in 2015 verscheen de 12^e druk. Zeker de moeite van het lezen waard voor wie zich snel wil oriënteren in de oorsprong en bronnen van de grote religies zonder het risico te lopen om op eigen kompas te verdwalen in Wikipedia.

Als toegeft is er een zesde hoofdstuk, 'Vergelijkenderwijs', bij wijze van godsdienstwetenschappelijke beschouwing over verschillen en overeenkomsten tussen de grote religies. 'Komen alle religies op hetzelfde neer?', 'wat zijn de verschillen?', 'wat is waarheid?', stukjes mens- en wereldbeschouwing, en kanttekeningen over 'leven en dood' in de verschillende godsdiensten. Elk van die invalshoeken is goed voor een flinke boekenplank maar wordt hier besproken in minder dan 1000 woorden per thema. Dat is een huzarenstukje, en eigenlijk wel wat te veel gevraagd – zeker van de lezer – ondanks de verwijzingen naar eerdere stukjes tekst in de voorgaande hoofdstukken.

Wat weinig tot zijn recht komt in zo'n bespreking van de grote tradities met hun oorsprongen, bronnen en onderliggende levensbeschouwingen, is dat de meeste gelovigen van dat alles zelf veelal niet zo'n scherp beeld hebben. Religie is voor de meeste mensen gewoon de lokale variant van een alledaagse religieuze of culturele praktijk, en meestal is dat ook nog gegroeid uit een mengsel van verschillende tradities. Anders gezegd, syncretisme kan – juist in deze tijd – eigenlijk niet als een soort randverschijnsel worden afgedaan, omdat het veeleer karakteristiek is voor de religieuze praktijk wereldwijd. Om daar enig begrip van te krijgen kan een korte inleiding in de grote religies behulpzaam zijn, vooral om de verschillen en variaties te schetsen, maar een realistisch beeld van alledaagse religiositeit levert het niet.

De privatisering van religie – in casu het christendom – door mondige moderne mensen is ook een centraal thema in de bundel *Radicale secularisatie? Tien hedendaagse filosofen over religie en moderniteit*. Als instituties hun religieuze gezag verliezen – de kern van het secularisatieproces – raken ze ook hun morele gezag kwijt, omdat religie tot een letterlijk niet meer te overzien privé-gebeuren wordt. Dat betekent niet dat de invloed van het ooit als 'religieus' getypeerde normatieve gedachtegoed ook in het niets verdwijnt. In de ene na de andere bijdrage aan de bundel wordt de stelling belicht dat secularisatie vooral

een proces van privatisering weerspiegelt, en dat de kiem van dat proces in jodendom en christendom van den beginne aanwezig was. Secularisatie, zo betoogt Gianni Vattimo – één van de tien besproken filosofen – is dus niet een dynamiek die ‘van buitenaf’ het christendom bedreigt; het is eigen aan het wezen van het christendom zelf. Zo kan ook de ‘onttovering’ van de wereld worden geïnterpreteerd als een proces dat van oudsher inherent was aan het christendom, omdat de wereld principieel als schepping en maaksel wordt geduid. Ook het hoofdstuk over Charles Taylor legt het versnipperde levensbeschouwelijke landschap van vandaag uit tegen de achtergrond van een onvermijdelijk verlies van breed aanvaarde zingevingspatronen; een vacuüm dat mensen vervolgens op eigen gezag gaan invullen met theologische en filosofische assemblages van eigen makelij.

Tien filosofen die op hun beurt het denken van tien andere filosofen bespreken – waaronder ook Jürgen Habermas, René Girard en Luc Ferry – dat levert geen ontspanningslektuur voor een breed publiek. Maar wel een grondige reflectie op de relatie tussen christendom en moderniteit, en een bronnenboek waar docenten en scribenten hun voordeel mee kunnen doen. Een bundel over een zeer actuele werkelijkheid, die ons bij tijd en wijle ook opbreekt. Immers, met de woorden van een der redacteurs, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de achttiende eeuw waarin mensen de keuze hadden tussen een – doorgaans aan een bepaalde denominatie verbonden – religieus geloof enerzijds en een – doorgaans antiklerikaal – humanisme anderzijds, is de situatie van vandaag heel wat complexer. En hoe organiseer je de hoognodige interreligieuze of interculturele dialoog in een samenleving waar iedereen zijn eigen goeroe speelt en zijn normen en waarden baseert op een geheel eigen cocktail van religieuze, levensbeschouwelijke en ‘spirituele’ ingrediënten? Of in dezen de bundel van 10 hedendaagse filosofen het gezochte handvat oplevert, mag een open vraag blijven, zeker is dat hij het probleem voor de aandachtige lezer wel verheldert.

Henk Tieleman
(Utrecht)